

DOMINIK TOMCZYK

Pentekostalne Seminarium Teologiczne w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-0023-9153>

Określenie „doświadczenie Ducha” w rozumieniu Heriberta Mühlena

The term “Experience of the Spirit” as understood by Heribert Mühlen

Abstract

The article presents the interpretation of the Pentecostal term “baptism with the Holy Spirit” by Heribert Mühlen, one of the leading pneumatologists of the 20th century, and theologians of the Catholic charismatic renewal movement. Mühlen highlights the connection between the sacraments of baptism and confirmation and the “experience of the Spirit.” Therefore, the German theologian strong emphasis on the experience of Jesus’ baptism in Jordan, and on the experience of Pentecost for the Church. In his opinion, every believer *can* and *should* draw power for spiritual life from both of these events. Mühlen introduces a new concept of “renewal of the Spirit” understood as “experience of the Spirit” instead of the term “baptism with the Holy Spirit.” The “renewal of the Spirit” is a permanent process, not a one-time process, and its Pentecostalism is the source of the church’s growth.

Keywords: Heribert Mühlen, the Holy Spirit, the baptism of the Holy Spirit, Pentecostalism, the charismatic movement, baptism, confirmation, church.

Abstrakt

Artykuł prezentuje interpretację pentekostalnego określenia „chrzest Duchem Świętym” przez Heriberta Mühlena, jednego z czołowych pneumatologów XX w. i teologów katolickiego ruchu odnowy charyzmatycznej. Dla Mühlena jest to „doświadczenie Ducha” powiązane z sakramentem chrztu i bierzmowania. Dlatego niemiecki teolog kładzie mocny nacisk na doświadczenie chrztu Jezusa w Jordanie oraz na doświadczenie Pięćdziesiątnicy dla Kościoła. Jego zdaniem każdy wierzący może i powinien czerpać moc do duchowego życia z obu tych wydarzeń. Mühlen wprowadza nowe pojęcie: „odnowa Ducha”, rozumiane jako „doświadczenie Ducha”, w miejsce terminu „chrzest Duchem Świętym”. „Odnowa Ducha” jest procesem trwałym, a nie jednorazowym, a jego pentekostalność jest źródłem rozwoju Kościoła.

Słowa kluczowe: Heribert Mühlen, Duch Święty, chrzest Duchem Świętym, pentekostalizm, ruch charyzmatyczny, chrzest, bierzmowanie, Kościół.

W ramach historii ruchu pentekostalnego (zielonościwkowego) rozróżnia się jego trzy główne okresy, nazywane „falami”. Pierwszy z nich to powstały na początku XX w. klasyczny ruch pentekostalny, złączony z duchowym przebudzeniem w *Bethel Bible School* w Topeka, USA, związanym z Charlesem F. Parhamem, oraz przy Azusa Street 312 w Los Angeles, USA, powiązanym z Wiliamem J. Seymourem (lata 1901–1960) (pierwsza fala)¹. Drugi okres to przebudzenie charyzmatyczne w historycznych Kościołach protestanckich (od 1960 r.)² oraz w Kościele katolickim, zapoczątkowane na uniwersytetach Duquesne w Pittsburghu i Notre Dame w South Bend, USA (od 1967 r.), zwane neopentekostalizmem (druga fala)³. Trzeci okres to lata 80. XX w. Dotyczy on niezależnych wspólnot charyzmatycznych, które zasymilowały poglądy i praktyki poprzednich nurtów fali pierwszej i drugiej, tworząc wspólnoty i Kościoły nienominacyjne. Jego początki związane są z Johnem Wimberem, wykładowcą ewangelikalnego seminarium teologicznego (*Fuller Theological Seminary*) w Pasadenie, USA, jego kościołem *Vineyard Christian Fellowship* w Anaheim, USA, oraz z założonym przez niego „Stowarzyszeniem Kościołów *Vineyard*” (*Association of Vineyard Churches*)⁴. Okres ten nazywamy neocharyzmatycznym (trzecia fala)⁵. Gdy ruch charyzmatyczny, zwany inaczej także ruchem odnowy charyzmatycznej w Duchu Świętym, zaczął rozpowszechniać się w europejskich Kościołach katolickich⁶, od 1971 r. Heribert Mühlen (1927–2006)⁷ stał się jednym z jego głównych teologów nie tylko w obszarze wpływów języka niemieckiego.

¹ Na temat historii powstania i kształtowania się klasycznego ruchu pentekostalnego i kolejnych jego odłonek zob. Vinson Synan. 2006. *Historia ruchu zielonościwkowego i odnowy charyzmatycznej. Stulecie Ducha Świętego 1901–2001* (Biblioteka Pentekostalna, 1). Tłum. Maciej Wilkosz. Kraków – Szczecin: Compassion, 13–85.

² Por. Synan. 2006. *Historia ruchu zielonościwkowego*, 179–249.

³ Por. Synan. 2006. *Historia ruchu zielonościwkowego*, 251–277; Edward D. O’Connor. 1984. *Ruch charyzmatyczny w Kościele katolickim*. Tłum. Felicja Żeromska. Warszawa: PAX, 39–111.

⁴ Zob. John Wimber, Kevin Springer. 1992. *Power Evangelism. Revised and Expanded with Study Questions*. San Francisco: Harper.

⁵ Por. Stanley M. Burgess, Gary B. McGee, Red. 1988. *Dictionary of Pentecostal and Charismatic Movements*. Grand Rapids: Regency, 1–5; Synan. 2006. *Historia ruchu zielonościwkowego*, 22–23; Sławomir Pawłowski. 2014. Zielonościwkowy ruch, ruch pentekostalny. W *Encyklopedia katolicka*. T. 20. Red. Edward Gigilewicz, 1388–1389. Lublin: TN KUL.

⁶ Polski aspekt rozwoju pentekostalizmu dobrze opisali: Zbigniew Pasek, Wojciech Włoch. 2006. Historia ruchu zielonościwkowego i odnowy charyzmatycznej na ziemiach polskich. W Synan. *Historia ruchu zielonościwkowego*, 487–511.

⁷ Prof. Heribert Mühlen był kapłanem diecezji Paderborn. Święcenia przyjął w 1955 r. Studiował filozofię i teologię na wielu uniwersytetach. Doktorat z filozofii uzyskał w 1951 r., a doktorat z teologii w 1962 r. Był wieloletnim profesorem teologii dogmatycznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu w Paderborn (1962–1997). Podczas prac Soboru Watykańskiego II był nie tylko osobistym doradcą kard. Lorenza Jaegera, ale został powołany przez papieża Pawła VI na teologa Soboru. Z ramienia Konferencji Episkopatu Niemiec był wieloletnim przewodniczącym komisji odpowiedzialnej za rozwój i podstawy doktrynalne ruchu charyzmatycznego w Niemczech.

Prof. H. Mühlen należy do nietuzinkowych katolickich teologów dogmatycznych. Szerokie uznanie, szczególnie w kręgach pneumatologów, zdobył dzięki swoim dwóm fundamentalnym pracom poświęconym rzeczywistości działania i Osobie Ducha Świętego. Pierwszą z nich była rozprawa doktorska *Der Heilige Geist als Person* (Duch Święty jako Osoba), w której zajmował się osobą i działaniem Ducha Świętego w potrójnym wymiarze: działanie Ducha w ramach Trójcy Świętej, podczas Wcielenia Syna Bożego oraz w przymierzu łaski. Nawiązując do Augustyna, Duch Święty jest dla niego *vinculum amoris* (więzią miłości) pomiędzy Ojcem a Synem⁸.

W drugiej pracy poruszył zagadnienie Osoby Ducha Świętego w Jego relacji do Kościoła jako historiozbawczego misterium w Jezusie Chrystusie i w wierzących. Dla teologa z Paderborn „Kościół jest historiozbawczą kontynuacją namaszczenia Jezusa Duchem Świętym”⁹. W jego ujęciu rzeczywistym *modus vivendi* Kościoła jest Duch Ojca i Duch Syna, nawiązując tym samym bardzo mocno do soborowej pneumatologii, jednocześnie ją pogłębiając i wyjaśniając. Duch Święty jest zasadą jedności w wielości, co wyraża oryginalność jego formuły eklezjologicznej: „Jedna Osoba w wielu osobach” (*Eine Person in vielen Personen*)¹⁰. On nie jest ani boskim *Ja* Ojca, ani boskim *Ty* Syna, ale jest boskim *My*, „*My w Osobie*”¹¹. W kategoriach personalnych należy w tej formule dostrzec „stan zespolenia (więź chrześcijan z Chrystusem i między sobą) oraz proces do tego stanu wiodący (jednoczące działanie Ducha Świętego)”¹².

Dla Mühlena okres posoborowy jest czasem odkrycia Ducha Świętego i epoki Ducha. „Epoka” rozumiana jest tutaj zgodnie ze znaczeniem greckiego

⁸ Por. Heribert Mühlen. 1980⁴. *Der Heilige Geist als Person. In der Trinität, bei der Inkarnation und im Gnadenbund: Ich – Du – Wir* (Münsterische Beiträge zur Theologie, 26). Münster: Aschendorff.

⁹ Heribert Mühlen. 1968³. *Una Mystica Persona. Die Kirche als das Mysterium der heilsgeschichtlichen Identität des Heiligen Geistes in Christus und den Christen: Eine Person in vielen Personen*. München – Paderborn – Wien: Ferdinand Schöningh, 216. Zob. Krzysztof Krzemiński. 2002. *Wspólnota w Duchu. Historiozbawcze posłannictwo Ducha Świętego według Heriberta Mühlena*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.

¹⁰ Mühlen. 1968. *Una Mystica Persona*, 33. Zob. także: Johannes B. Banawiratma. 1981. *Der Heilige Geist in der Theologie von Heribert Mühlen. Versuch einer Darstellung und Würdigung* (Europäische Hochschulschriften. Theologie, 159). Frankfurt – Bern: Peter Lang; Andrzej Czaja. 1993. „Una Mystica Persona: zasadnicze elementy pneumatologicznej eklezjologii Heriberta Mühlena”. *Collectanea Theologica* 63 (4): 79–95; Andrzej Czaja. 1997. *Jedna Osoba w wielu osobach. Pneumatologiczna eklezjologia Heriberta Mühlena* (Opolska Biblioteka Teologiczna, 16). Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego, 172–193.

¹¹ Por. Heribert Mühlen. 1974. *Soziale Geisterfahrung als Antwort auf eine einseitige Gotteslehre. W Erfahrung und Theologie des Heiligen Geistes*. Red. Claus Heitmann, Heribert Mühlen, 267. Hamburg – München: Agentur des Rauhen Hauses.

¹² Czaja. 1997. *Jedna Osoba w wielu osobach*, 42. Por. Mühlen. 1968. *Una Mystica Persona*, 71.

epochē i oznacza: zatrzymanie, przerwę, punkt zatrzymania (się)¹³. Owo zatrzymanie oznacza ustanie pewnego poprzedniego stanu rzeczy, a tym samym jest początkiem czegoś nowego, czegoś, co dopiero się stanie, rozpocznie, wydarzy, wejdzie w życie. Przez „epokę” Mühlen rozumie pewien nowy czas, którego charakterystycznymi elementami będą różne występujące w nim historyczne przełomy, w tym duchowe, przejawiające się w wielorakich obszarach życia człowieka i ludzkości. Stąd „pneumatyzację” (od gr. *pneuma*, czyli „duch”) chrześcijaństwa rozumie on jako epokowe (przełomowe), ponowne odzyskanie charyzmatycznych podstaw życia Kościoła – nie jako coś zupełnie nowego, ale raczej jako coś, co zostało zapomniane przez uwarunkowania zewnętrzne w jego historii¹⁴.

Problematyka pneumatologiczna i eklezjologiczna dominowała także w jego następnych publikacjach¹⁵. Kościół jawi się w jego teologii jako „Sakrament Ducha”¹⁶, „stanowi tajemnicę historiozbawczego objawienia ponadhistorycznego Ducha Chrystusa”¹⁷, który nadaje mu historyczną jedność. Mühlen wydaje wiele publikacji w formie artykułów i książek, w których kreśli rzymskokatolicką teologiczną doktrynę ruchu odnowy charyzmatycznej, nawiązując przy tym do doświadczenia wiary¹⁸. Tendencji chrystomonistycznej przeciwstawia przywrócenie właściwego miejsca osobowemu działaniu Ducha Świętego zarówno w Kościele, jak i w każdym wierzącym z osobna.

¹³ Por. Zofia Abramowiczówna. Red. 1960. *Słownik grecko-polski*. T. 2. Warszawa: PWN, 293; Heribert Mühlen. 1971. *Entsakralisierung. Ein epochales Schlagwort in seiner Bedeutung für die Zukunft der christlichen Kirchen*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 52–53.

¹⁴ Heribert Mühlen. 1971. *Pneumatologie am Beginn einer neuen Epoche. W Im Horizont des Geistes. Antwort auf eine Krise*. Red. Claus Heitmann, Fidelis Schmelzer, 49. Paderborn: Ferdinand Schöningh; Dominik Tomczyk. 1986. „Czy nowa «epoka Ducha»?”. *Homo Dei* 60 (4): 255–260.

¹⁵ Zob. Heribert Mühlen. 1974. *Morgen wird Einheit sein. Das kommende Konzil aller Christen: Ziel der getrennten Kirchen*. Paderborn: Ferdinand Schöningh; Heribert Mühlen. 1980. *Die Geisterfahrung als Erneuerung der Kirche. W Theologie des Geistes*. Red. Otto A. Dilschneider, 69–94. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Mohn; Heitmann, Mühlen. Red. 1974. *Erfahrung und Theologie des Heiligen Geistes*; Heribert Mühlen. 1974. *Die Erneuerung des christlichen Glaubens. Charisma – Befreiung*. München: Don Bosco; Heribert Mühlen, Otto Kopp. 1977. *Ist Gott unter uns oder nicht? Dialog über die charismatische Erneuerung in Kirche und Gesellschaft*. Paderborn: Verlag Erneuerung.

¹⁶ Por. Mühlen. 1968. *Una Mystica Persona*, 33. Walter Kasper zauważył, że postrzeganie Kościoła jako „Sakrament Ducha” stanowi bezwzględną korektę tradycyjnej pneumatologii, gdzie Duch Święty określany był „duszą” Kościoła. W takim ujęciu oddalone zostaje niebezpieczeństwo chrystomonizmu i pneumatomonizmu. Duch Święty nie tworzy bowiem substancjalnej całości z Kościołem i dlatego nie może być „duszą” Kościoła w sensie ścisłym. Por. Walter Kasper. 1976. *Die Kirche als Sakrament des Geistes. W Kirche – Ort des Geistes* (Kleine ökumenische Schriften, 8). Red. Walter Kasper, Gerhard Sauter, 43–44. Freiburg: Herder; Czaja. 1997. *Jedna Osoba w wielu osobach*, 195; Medard Kehl. 1979. *Kirche – Sakrament des Geistes. W Gegenwart des Geistes. Aspekte der Pneumatologie* (Quaestiones Disputatae, 85). Red. Walter Kasper, 155–180. Freiburg – Basel – Wien: Herder.

¹⁷ Mühlen. 1968. *Una Mystica Persona*, 420; Por. Czaja. 1997. *Jedna Osoba w wielu osobach*, 42, 157, 160, 181–185, 193–199.

¹⁸ Szerzej zob. Dominik Tomczyk. 1986. „Heriberta Mühlena teologia ruchu charyzmatycznego”. *Collectanea Theologica* 56 (3): 19–33.

W 1975 r. niemiecki teolog dokonał pierwszej oficjalnej prezentacji podstaw teologicznych ruchu charyzmatycznego w popularnym katolickim miesięczniku poświęconym współczesnemu życiu duchowemu¹⁹. W dwa lata później wydał pierwszy numer czasopisma „Erneuerung in Kirche und Gesellschaft” (Odnowa w Kościele i społeczeństwie), którego będzie jednym z trzech głównych redaktorów²⁰. Pismo powoli stało się „urzędowym” organem ruchu charyzmatycznego w Niemczech, przyjmując równocześnie wyraźny charakter ekumeniczny.

Jego teologia ruchu charyzmatycznego była odzwierciedleniem refleksji teologa – dogmatyka, pogłębionej osobistym doświadczeniem Ducha Świętego. Owocem tego była jego dwutomowa praca *Einübung in die christliche Grunderfahrung* (Wdrożenie w podstawowe doświadczenie chrześcijańskie) oraz *Neu mit Gott. Einübung in christliches Leben und Zeugnis* (Nowe życie z Bogiem. Wprowadzenie w życie i świadectwo chrześcijańskie), które stały się podstawowymi podręcznikami rekolekcyjnymi – tzw. seminarium wiary – zarówno dla katolickich, jak i protestanckich charyzmatyków, wprowadzających ich w bezpośrednią relację z Bogiem Ojcem w Chrystusie poprzez doświadczenie działania Ducha Świętego²¹.

Jednym z kluczowych doktrynalnych zagadnień szeroko rozumianego współczesnego pentekostalizmu było – i w dalszym ciągu jest – pojęcie „chrzest w Duchu Świętym” lub „chrzest Duchem Świętym”. Inaczej jest ono rozumiane i postrzegane przez klasyczny pentekostalizm, a inaczej przez katolicki ruch charyzmatyczny.

Wiara pentekostalnych chrześcijan w „chrzest Duchem Świętym”, nawiązująca do pierwszych 120 osób „ochrzczonych” i napełnionych Duchem Świętym

¹⁹ Por. Heribert Mühlen. 1975. „Die katholisch-charismatische Gemeinde-Erneuerung”. *Stimmen der Zeit* 193 (12): 801–812; Heribert Mühlen. 1979. „Vorläufige Ordnung für die charismatische Gemeinde-Erneuerung in der katholischen Kirche im Bereich der Deutschen Bischofskonferenz”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 6: 31–32; Heribert Mühlen. 1981. „Erneuerung der Kirche aus dem Geist Gottes. Zum gegenwärtigen charismatischen Aufbruch in der katholischen Kirche der Bundesrepublik Deutschland und zu seinen Auswirkungen im Leben der Gemeinden”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 10: 2–31. Zob. do tego: Heribert Mühlen. 1979. „Kommentar zur «Vorläufigen Ordnung» für die charismatische Gemeinde-Erneuerung in der katholischen Kirche im Bereich der deutschen Bischofskonferenz”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 6: 33–42.

²⁰ Łącznie w latach 1977–2011 zostało wydanych 119 numerów.

²¹ Por. Heribert Mühlen. 1976. *Einübung in die christliche Grunderfahrung I. Lehre und Zuspruch* (Topos-Taschenbücher, 49). Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag; Heribert Mühlen. 1976. *Einübung in die christliche Grunderfahrung II. Gebet und Erwartung* (Topos-Taschenbücher, 49). Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag. Tłum. polskie: Heribert Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym. Wdrożenie w podstawowe doświadczenie chrześcijańskie I. Nauka i zachęta*. Tłum. Juliusz Zychowicz. Kraków: WAM (dalej: Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*); Heribert Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym. Wdrożenie w podstawowe doświadczenie chrześcijańskie II. Modlitwa i oczekiwania*, Tłum. Juliusz Zychowicz. Kraków: WAM (dalej: Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym II*); Heribert Mühlen. 1990. *Neu mit Gott. Einübung in christliches Leben und Zeugnis*. Freiburg: Herder. Tłum. polskie: Heribert Mühlen. 1994. *Nowe życie z Bogiem. Wprowadzenie w życie i świadectwo chrześcijańskie*. Tłum. Jan M. Kania i in. Wrocław – Kraków: Kairos.

w dniu Pięćdziesiątnicy (zob. Dz 2,1-4), jest kluczową zasadą teologii pentekostalnej. Doświadczenie i doktryna „chrztu Duchem Świętym” jest cechą wyróżniającą pentekostalnych chrześcijan. To właśnie praktyka otrzymania Ducha Świętego, a nie doktryna, wyraża wagę tego doświadczenia²². Dodatkowo połączenie „chrztu Duchem Świętym” z darem „mówienia (innymi) językami”²³ jeszcze bardziej pobudza emocje w chrześcijańskim środowisku nie tylko charyzmatycznym.

„Chrzest Duchem Świętym” jest sercem ruchu pentekostalnego, jest „perłą w koronie” – jak określił je Frank D. Macchia, jeden z czołowych teologów pentekostalizmu²⁴. Jest to „znak rozpoznawczy” pierwotnego ruchu zielonoświątkowego, który inspiruje nadal ruchy odnowy charyzmatycznej we wszystkich Kościołach historycznych, w tym także rzymskokatolickim²⁵.

„Chrzest Duchem Świętym” w klasycznym pentekostalizmie rozumiany jest jako dzieło odkupienia dokonane przez Chrystusa w jego wymiarze pneumatologicznym i eschatologicznym²⁶. Stanowi ono wypełnienie Duchem Świętym, jako początek osobowej obecności Ducha w wierzących, którego celem jest służba Bogu i obdarowanie szczególnymi darami łaski – charyzmatami²⁷. A to z kolei oznacza dla Kościoła tyle, co uczestniczenie w „ostatecznym uświęceniu stworzenia”²⁸.

²² Por. Peter Hocken. 1974. „Catholic Pentecostalism. Some Key Questions I”. *The Heythrop Journal* 15 (2): 133; *Any analysis of Pentecostalism must give particular attention to the experience and doctrine of “baptism in/of the Spirit”, for in many respects this is the key tenet and distinguishing feature of the Pentecostals.*

²³ W celu zapoznania się z problematyką „mówienia językami” odsyłam do własnych opracowań tematu: Dominik Tomczyk. 1987. „«Modlitwa w Duchu». Fenomen glosolalii”. *Collectanea Theologica* 57 (4): 27–38; Dominik Tomczyk. 1987. „Dar języków w ruchu charyzmatycznym. Aspekt filozoficzno-teologiczny”. *Ateneum Kapłańskie* 79 (1): 83–91; Dominik Tomczyk. 2022. „Glosolalia Boga i człowieka. Aspekt lingwistyczny”. *Rocznik Teologiczny* 64 (3): 675–705.

²⁴ Frank D. Macchia. 2006. *Baptized in the Spirit. A global pentecostal Theology*. Grand Rapids: Zondervan, 20: *the crown jewel of Pentecostal distinctives.*

²⁵ Zdaniem niektórych bardziej należy mówić o religijnym duchowym nurcie, o odnowie duchowej niż o ruchu w ścisłym rozumieniu tego słowa. Por. *Teologiczne i duszpasterskie wskazówki dotyczące odnowy charyzmatycznej w Kościele katolickim*. 1998. W *Przyjdź, Duchu Święty. Podstawowe dokumenty dotyczące Odnowy w Duchu Świętym w Kościele katolickim* (Dokumenty z Malines). Tłum. Wojciech Kustra, Artur Kowalski. Red. Léon J. Suenens, 51–52. Kraków: Wydawnictwo M.

²⁶ Por. Frank D. Macchia. 2006. *The Kingdom and the Power. Spirit Baptism in Pentecostal and Ecumenical Perspective*. W *The Work of the Spirit. Pneumatology and Pentecostalism*. Red. Michael Welker, 114. Grand Rapids – Cambridge: William B. Eerdmans: *Spirit baptism can emerge as a powerful metaphor of the pneumatological substance of God’s redemptive work through Christ*. Zob. Stanley M. Horton. 2004. *Spirit Baptism: A Pentecostal Perspective*. W *Perspectives on Spirit Baptism. Five Views*. Red. Chad O. Brand, 47–94. Nashville: Broadmann & Holman Publishers.

²⁷ Por. Christian Krust. 1971. *Geisttaufe*. W *Die Pfingstkirchen. Selbstdarstellungen, Dokumente, Kommentare* (Die Kirchen der Welt, 7). Red. Walter J. Hollenweger, 176. Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk; Mühlent. 1975. „Die katholisch-charismatische Gemeinde-Erneuerung”, 801–812.

²⁸ Por. Macchia. 2006. *The Kingdom and the Power*, 124: *Spirit baptism points to redemption through Christ as substantially pneumatological and eschatological. (...). In Spirit bap-*

Inaczej „chrzest w Duchu Świętym” interpretowany jest przez większość katolickich teologów, dla których jest on empiryczną realizacją i integralnym elementem wcześniejszego wtajemniczenia chrześcijańskiego w ramach sakramentu chrztu i bierzmowania²⁹. To doświadczenie nie posiada charakteru normatywnego, choć element charyzmatyczny sam w sobie jest czymś normatywnym i integralnym dla życia każdego chrześcijanina bez względu na wyznawaną denominację. Tym samym można być „pełnym chrześcijaninem” bez doświadczenia „chrztu Duchem Świętym”³⁰.

Nie ulega wątpliwości, że pojęcie to związane jest z „nowym” wylaniem Ducha Świętego na Kościół, z „nową Pięćdziesiątnicą”, przypominającą doświadczenie pierwotnego Kościoła. Osobista odnowa serc wierzących poprzez wewnętrzne nawrócenie oraz służba charyzmatami Ducha stała się nową zdolnością do ewangelizacji i świadczenia o Bogu.

W tym obszarze dyskusji także niemiecki teolog dokonał własnej analizy tego określenia. W niniejszym studium podejmiemy próbę usystematyzowania teologii określenia „doświadczenie Ducha” w interpretacji Heriberta Mühlena w kontekście „chrztu Duchem Świętym” w rozumieniu pentekostalnym. Najpierw omówimy pojęcie „odnowa Ducha” rozumiane jako „doświadczenie Ducha”. Następnie spojrzymy na określenie „doświadczenie Ducha” w kontekście katolickiego rozumienia sakramentu chrztu i bierzmowania w ujęciu teologa z Paderborn.

tism, the church is allowed to participate in the final sanctification of creation. Roger Stronstad sugeruje, że teksty Nowego Testamentu wskazują na trzy wymiary życia chrześcijańskiego: zbawienie, uświęcenie i służba. Jego zdaniem charyzmatyczne rozumienie „chrztu w Duchu Świętym” odnosi się do trzeciego wymiaru. Por. Roger Stronstad. 2012². *The Charismatic Theology of St. Luke. Trajectories from the Old Testament to Luke-Acts*. Grand Rapids: Baker Academic, 14, 98.

²⁹ Por. Ralph Del Colle. 2004. *Spirit Baptism. A Catholic Perspective. W Perspectives on Spirit Baptism. Five Views*. Red. Chad O. Brand, 241–279. Nashville: Broadmann & Holman Publishers; Kilian McDonnell, George T. Montague. 1997. *Inicjacja chrześcijańska a chrzest w Duchu Świętym. Świadectwo z pierwszych ośmiu wieków*. Tłum. Maciej Górnicki, Wojciech Kustra. Kraków: Wydawnictwo M, 425–471. Krzysztof Guzowski prezentuje cztery koncepcje interpretacyjne „chrztu Duchem Świętym”: dwustopniowa, sakramentalna, integracyjna i odgórna. Por. Krzysztof Guzowski. 2017. „Nadzwyczajność i nowość w ruchu odnowy charyzmatycznej. Co jest darem Ducha Świętego?”. *Studia Teologii Dogmatycznej* 3: 38–42. Ponadto odnotujmy przesunięcie akcentu z poglądu ściśle sakramentalnego postrzegania „chrztu Duchem Świętym” na niesakramentalny (obszar liturgiczny). Zwrócili na to uwagę niemieccy biskupi w jednym ze swoich dokumentów. Zob. *Der Geist macht lebendig (Joh. 6,63). Theologische und pastorale Grundlagen der Charismatischen Erneuerung in der Katholischen Kirche Deutschlands*. 2007³. Maihingen: Koordinierungsgruppe der Charismatischen Erneuerung in der Katholischen Kirche, 21–25.

³⁰ Por. Norbert Baumert. 2001. *Charisma – Taufe – Geisttaufe*. T. 2: *Normativität und persönliche Berufung*. Würzburg: Echter, 253–265.

1. „Odnowa Ducha” według Heriberta Mühlena

Na samym początku należy podkreślić fakt, że Heribert Mühlen dokonuje świadomej korekty biblijnego i pentekostalnego określenia „chrzest Duchem Świętym”, zastępując go terminem „odnowa Ducha” (*Geist-Erneuerung*)³¹.

Po raz pierwszy określenie to niemiecki teolog użył w swoim dwutomowym dziele wprowadzającym w „doświadczenie Ducha” obecne w ruchu charyzmatycznym³². Pojęcie „odnowa Ducha” jest dla niego ściśle związane z sakramentami inicjacji chrześcijańskiej, a szczególnie z sakramentem chrztu i bierzmowania. Ponadto „odnowa Ducha” jest używane przez niego zamiennie z wyrażeniem „doświadczenie Ducha” (*Geist-Erfahrung*).

Współczesny człowiek ma ambiwalentny stosunek do osobistego doświadczenia. Kultura, w jakiej on dziś funkcjonuje, czy też cywilizacja techniczna, uważana za jedną z dominujących wartości kulturowych, czyni człowieka „ubogim w doświadczenie”; jednym słowem, zmniejsza jego szansę na doświadczenie przeżywania wiary i spotkania z Bogiem. Należy podkreślić, że wiara jest szczególnie formą doświadczenia percepcyjnego³³. To właśnie osobiste spotkanie z Bogiem pozwala mu stać się zarówno pełnym chrześcijaninem, jak i pełnym człowiekiem.

I dlatego dla niemieckiego teologa pneumatologiczne podejście do nauki o Bogu może prowadzić nie tylko chrześcijan, ale wszystkich ludzi do właściwego doświadczenia świata i doświadczenia Boga, które umożliwiłoby przeżywanie wiary w realiach życia XXI w. Szczególnie jest to ważne właśnie dzisiaj, gdy wiele osób zrywa z tradycją, a „wiara stała się dla wielu sumą nieprzyjemnych «obowiązków», przestała już mieć dla nich jakiegokolwiek znaczenie i nie ma – ich zdaniem – nic wspólnego z życiem codziennym i społecznym”³⁴. To utrata doświadczenia w życiu duchowym jest jedną z przyczyn, dla których „wierzący chrześcijanie” czy też „chrześcijanie z urodzenia” oddalają się zarówno od chrześcijaństwa, jak i Kościoła. „Nasz

³¹ Niektórzy badacze proponują takie określenia, jak: „uwolnienie Ducha Świętego”, „wyzwolenie przez Ducha Świętego”, „(nowe) wylanie Ducha Świętego”, „odnowienie sakramentów inicjacji”, „odżycie sakramentów inicjacji”, „nowa Pięćdziesiątnica”, „łaska Pięćdziesiątnicy”, „umocnienie Duchem Świętym”, „napełnienie Duchem”, „nowe narodzenie”, „łaska odnowy charyzmatycznej”, „wyzwolenie darów już otrzymanych”, „łaska ukryta chrztu przekształcająca się w świadome doświadczenie”. Por. Krzysztof Guzowski, 2016. *Duch dialogujący*. „To dialegomenon pneuma”. *Zarys pneumatologii dialogalnej*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 273; *Teologiczne i duszpasterskie wskazówki dotyczące odnowy charyzmatycznej w Kościele katolickim*. 1998, 50.

³² Por. Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 105, 154.

³³ Edward Schillebeeckx. 1980. *Erfahrung und Glaube*. W *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*. T. 25. Red. Franz Böckle i in. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 111.

³⁴ Mühlen. 1994. *Nowe życie z Bogiem*, 8.

czas jest głodny doświadczenia, pragnie transcendencji, sensu i doświadczenia Boga”³⁵.

Doświadczenie Ducha było zawsze u podstaw teologii Kościoła, a pneumatologia jako nauka o Duchu Świętym nie jest tylko jednym z wielu traktatów, ani jakimś szczególnym tematem teologicznym. Przede wszystkim Duch Boży był (i jest!) „faktem doświadczalnym” – doświadczeniem całego (pierwotnego) Kościoła w jego wymiarze historycznym i strukturalnym³⁶. Opisując bowiem chrześcijan pierwszego pokolenia, nie ma bardziej pewnego stwierdzenia niż to, że cechowała ich wiara, że doświadczała i żyła pod bezpośrednim wpływem (kierownictwem) Ducha Bożego³⁷.

H. Mühlen szuka zatem odpowiedzi na pytanie: Czym jest „odnowa Ducha” w kontekście określenia „doświadczenie Ducha”? Jego badania w sposób naturalny kierują się ku tekstom Nowego Testamentu, szczególnie w Dziejach Apostolskich oraz niektórych listach Pawła Apostoła. I słusznie, ponieważ „doświadczenie Ducha jest radykalnym i pierwotnym doświadczeniem wspólnoty chrześcijańskiej”³⁸.

W całej historii zbawienia to pentekostalne doświadczenie Ducha Bożego zawsze było (i jest!) czymś „nowym”, ponieważ występowało pod różnymi postaciami. Zdaniem naszego teologa osobiste doświadczenie Boga jest przede wszystkim „doświadczeniem Ducha”, przynoszącym bezpośrednie działanie Boga o charakterze łaski. Oto „epoka Ducha” trwa pomiędzy „już” a „jeszcze nie”: pomiędzy pierwszym a drugim przyjściem Jezusa Chrystusa. W tym procesie chrześcijańskie „doświadczenie Ducha” przyjmuje jedynie nową formę, postać czy modalność³⁹. Można powiedzieć, że ma ono charakter eschatologiczny, zgodnie ze słowami Zmartwychwstałego Chrystusa: „ale gdy Duch Święty zstąpi na was, weźmiecie Jego moc i będziecie Moimi świadkami (...) aż po krańce (*eschatou*, dosł.: aż do końca) ziemi” (Dz 1,8)⁴⁰.

³⁵ *Der Geist macht lebendig* (Joh. 6,63). 2007, 10.

³⁶ Por. Mühlen. 1974. *Soziale Geisterfahrung als Antwort auf eine einseitige Gotteslehre*, 253–254; Eduard Schweizer. 1959. πνεῦμα, πνευματικός. W *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. T. 6. Red. Gerhard Friedrich. Stuttgart: Kohlhammer, 394: *Längst bevor der Geist Gegenstand der Lehre war; war er für die Gemeinde erfahrene Tatsache*.

³⁷ Por. Charles K. Barret. 1966. *Holy Spirit and the Gospel Tradition*. London: SPCK Publishing, 1.

³⁸ Walter Schmithals. 1974. *Geisterfahrung als Christuserfahrung*. W *Erfahrung und Theologie des Heiligen Geistes*. Red. Claus Heitmann, Heribert Mühlen, 101. Hamburg – München: Agentur des Rauhen Hauses.

³⁹ Por. Heribert Mühlen. 1981. „Neue Gestalt des Christen. Geschichtstheologische Überlegungen zu den neusten Dokumenten der charismatischen Gemeinde-Erneuerung”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 10: 46–52.

⁴⁰ Teksty biblijne za: *Biblia Ekumeniczna to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testament z księgami deuterokanonicznymi. Przekład z języków oryginalnych*. 2017. Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce.

Sam ruch charyzmatyczny jest postrzegany przez Mühlена w dwóch wymiarach. Z jednej strony stanowi on historycznie konieczną odpowiedź na ateizm serca i umysłu, który zdeterminował rozwój ostatnich stuleci⁴¹. Z drugiej strony ruch charyzmatyczny jest kontynuacją, a raczej przedłużeniem⁴² tego, co zaczęło się już w dzień Pięćdziesiątnicy, kiedy „wszyscy zostali napełnieni Duchem Świętym i zaczęli mówić innymi językami, tak jak im Duch pozwalał mówić” (Dz 2,4)⁴³. I dlatego cały Kościół Jezusa Chrystusa jest w ciągłym ruchu, a do jego istoty jako Kościoła należą epokowe duchowe przełomy ruchów odnowy. „Ciągła odnowa” jest częścią historycznej istoty Kościoła⁴⁴. Tym samym jego charakter pentekostalny powinien być zawsze aktualizowany i urzeczywistniany niemal w każdym czasie, który – aż do paruzji Jezusa – będzie „czasem Ducha”. Pentekostalność powinna stać się źródłem i mocą do rozwoju i świadectwa życia wszystkich chrześcijan, by Kościół nie pozostał jedynie społecznością wierzących, którzy bronią tylko swojego *status quo*⁴⁵.

W nauczaniu Apostoła Narodów Heribert Mühlена dostrzega „doświadczenie Ducha” jako pewien proces, w którym człowiek przyjmujący wiarę osobowo spotyka się z Chrystusem, niejako „twarzą w twarz” (1 Kor 13,12), poprzez moc i działanie Ducha Świętego (zob. 1 Kor 2,10-12; 2 Kor 4,6; 13,5). „Duch Święty jest mocą i dynamiką Boga, obecną pośród ludzi”⁴⁶. Doświadczenie to wynika zatem z bezpośredniej relacji, „wynika z bezpośredniego obcowania, jest wiedzą opartą na osobistym spotkaniu”⁴⁷. Wiara chrześcijańska nie jest tylko tradycją, różnorodnymi formami modlitewnymi i liturgicznymi, nie jest zbiorem doktryn, zakazów czy nakazów powiązanych z instytucjami czy urzędami. Wiara chrześcijańska jest bowiem nie tyle przyjęciem doświadczenia obcego, doświadczenia innych osób, co prowadzi do wiary tradycyjnej i kulturowej, ile jest przede wszystkim doświadczeniem własnym człowieka wierzącego. Doświadczenie wiary nie może być

⁴¹ Por. Mühlена. 1975. „Die katholisch-charismatische Gemeinde-Erneuerung”, 807.

⁴² Mühlена odchodzi z biegiem czasu od słowa „kontynuacja” (*Fortsetzung*) (por. Mühlена. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 127) na rzecz słowa „przedłużenie” (*Fortdauer*). Kościół jest nie tylko kontynuacją namaszczenia Jezusa na Mesjasza w rzece Jordan, ale również stanowi przedłużenie wydarzenia Pięćdziesiątnicy, która jest podstawą życia Kościoła, a która nieustannie trwa, aż do dzisiaj. Por. Mühlена. 1990. *Neu mit Gott*, 393–395. Oryginalne wydanie dzieła Mühlена zawiera dwie części: *Modlitwa i zachęta* (I) oraz *Nauka i zachęta* (II). Cytowane polskie tłumaczenie tej pozycji (Mühlена. 1994. *Nowe życie z Bogiem*) zawiera tylko część pierwszą niemieckiego wydania.

⁴³ Na temat biblijnej interpretacji tekstu Dz 2,4, czy chodzi w nim o glosolalię, czy ksenoglosję, zob. Dominik Tomczyk. 2022. „«I zaczęli mówić innymi językami» (Dz 2,4). Glosolalia a ksenoglosja w Dziejach Apostolskich”. *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 30 (1): 7–33.

⁴⁴ Por. Mühlена. 1975. „Die katholisch-charismatische Gemeinde-Erneuerung”, 801.

⁴⁵ Por. Mühlена. 1974. *Die Erneuerung des christlichen Glaubens*, 11, 30–35.

⁴⁶ Mühlена. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 133.

⁴⁷ Mühlена. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 60.

spełnione ani przeżyte w zastępstwie przez inną osobę. Nikt nie może „wejść w buty” cudzych doświadczeń⁴⁸.

Niemiecki teolog mówi w tym kontekście o „nadrobieniu” początkowego doświadczenia chrześcijańskiego. Nawiązuje on do pierwotnego chrześcijaństwa, gdzie za stwierdzeniem: „jestem chrześcijaninem” stało bardzo konkretne doświadczenie Ducha Świętego (por. Ga 3,2-4). Chrześcijaństwo to nie wiara z urodzenia, tradycji czy wychowania. „Chrześcijaństwo oparte tylko na wychowaniu, bez własnej decyzji i nawrócenia, jest niepełne”⁴⁹. I właśnie ten element chrześcijaństwa powinien zostać „nadrobiony” przez każdego wierzącego.

Takie podejście Mühlena do „doświadczenia Ducha” jest wynikiem „odprywatyzowania wiary” jako wyłącznie „mojej” indywidualnej sprawy, jako wręcz osobistego „tabu”. W sposób stanowczy profesor z Paderborn odchodzi od czasów Oświecenia, w którym religia była tylko sprawą rozumu, a radości z doświadczenia Boga nie można było w żadnym razie okazywać publicznie. Jego zdaniem to „tabu” prywatyzacji wiary „musi zostać przełamane”⁵⁰. Jednak nie powinno chodzić w tym wypadku tylko o sferę zewnętrzną doświadczenia wiary. Problem przezwyciężenia psychicznych zahamowań w jej uzewnętrznianiu i dzielenia się „doświadczeniem Ducha” powinien zostać rozwiązany przede wszystkim we wnętrzu człowieka, w jego duchowym aspekcie⁵¹.

„Doświadczenie Ducha” nie jest doświadczeniem elitarnym, ale egalitarnym. Jest doświadczeniem powszechnym, dostępnym dla każdego wierzącego bez wyjątku. Posiada ono zarówno aspekt misyjny, jak i społeczny. Jest przede wszystkim doświadczeniem „MY” (tzw. *Wir-Erfahrung*), a nie doświadczeniem „JA” (tzw. *Ich-Erfahrung*)⁵². Chodzi w tym wypadku o elementy konstytuujące człowieka, które przejawiają się w osobowych relacjach: w spotkaniu „ja – ty” i zjednoczeniu na sposób „my”⁵³.

Tym samym „doświadczenie Ducha” jest dwuwymiarowe: z jednej strony jest doświadczeniem bardzo osobistym, dokonującym się w relacji: ja – Bóg, zaś

⁴⁸ Por. Mühlen. 1997. *Odnova w Duchu Świętym I*, 58. Mühlen wskazuje, że pierwotne chrześcijaństwo kiedyś wyrosło z „głęбоkiego doświadczenia wiary”, która stała się jakby wiarą „zakonserwowaną”. Mühlen. 1997. *Odnova w Duchu Świętym I*, 46; Mühlen. 1994. *Nowe życie z Bogiem*, 167; Schillebeeckx. 1980. *Erfahrung und Glaube*, 84: *Erfahrungen anderer können nie direkt mitgeteilt werden*.

⁴⁹ Schillebeeckx. 1980. *Erfahrung und Glaube*, 53. Szerzej zob. 50–54.

⁵⁰ Heribert Mühlen. 1977. „Leitlinien der Gemeindeerneuerung”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft I: 5: Ein Tabu muss gebrochen werden*. Por. Mühlen. 1997. *Odnova w Duchu Świętym II*, 170–172; Mühlen. 1994. *Nowe życie z Bogiem*, 186: „W okresie ostatnich dwunastu lat osobiste wyznawanie wiary w Chrystusa stało się szczególnie w Europie tematem tabu: Nie należy o tym rozmawiać w «oświeconym» społeczeństwie, religia jest przecież «sprawą prywatną!»”

⁵¹ Por. Norbert Baumert. 1978. „Die Gnadengaben in der Kirche. Ihre Bedeutung für das Leben des Einzelnen und der Gemeinde”. *Geist und Leben* 51: 258, nota 13.

⁵² Por. Mühlen. 1974. *Die Erneuerung des christlichen Glaubens*, 71.

⁵³ Por. Czaja. 1997. *Jedna Osoba w wielu osobach*, 47–54.

z drugiej strony jest całkowicie nastawione na drugich w relacji: Bóg – ja – drugi człowiek⁵⁴. Jest ono – ze względu na swoją naturę – doświadczeniem ewangelizacyjnym, misyjnym, ponieważ nie nie charakteryzuje bardziej podstawowego „doświadczenia Ducha”, jak doświadczenie mocy do składania świadectwa o Jezusie jako Panu i Zbawicielu⁵⁵. Właśnie to bycie świadkiem Chrystusa otwiera wierzącego na drugiego człowieka.

To „doświadczenie Ducha” – zdaniem Mühlena – nie jest doświadczeniem jednorazowym, ale procesem trwającym przez całe chrześcijańskie życie, które jest „podarowaną przez Boga intensyfikacją wiary osobistej”⁵⁶. Dlaczego? Ponieważ „jest ono bowiem wtedy nie tylko «nadrobionym» nawróceniem i opowiedzeniem się za Chrystusem, nie tylko odnowieniem przyrzeczenia chrzcielnego, nie tylko przyjęciem darów Ducha, nie tylko poddaniem się prowadzeniu przez Ducha Świętego, nie tylko nowym, duchowym dostępem do sakramentów, lecz wszystkim tym razem w jednym, nierozdzielnym akcie”⁵⁷. Tym samym „doświadczenie Ducha” nie reprezentuje tylko jednego aspektu, ale wiele, które przekładają się na różnorodność w jedność, ale i jedność w różnorodności, i dotyczą całego człowieka, jego woli, uczuć i podświadomości⁵⁸.

W rozumieniu „doświadczenia Ducha” niemieckiego teologa należy podkreślić słuszne założenie: żadne doświadczenie charyzmatyczne człowieka, które staje się jego udziałem, nie jest osiągalne dla niego ani poprzez jego religijne praktyki, ani poprzez jego osobistą pobożność. „Doświadczenie Ducha” jest darem, który możemy tylko przyjąć, ponieważ to sam Bóg – poprzez Ducha Świętego – jest udzielającym go tak, jak chce (por. 1 Kor 12,11). To doświadczenie jest darem także w tym znaczeniu, że sam Duch Święty jest wyrazem wzajemnego daru Ojca i Syna, jest On jednością wymiany dawania i brania pomiędzy Ojcem a Synem⁵⁹.

Heribert Mühlen stawia konkretne pytanie: Kiedy dzieje się ta interakcja pomiędzy Bogiem a człowiekiem, w której Bóg jest obecny jako „JESTEM, KTÓRY JESTEM” (Wj 3,14) lub „Będę przechadzał się wśród was, będę waszym Bogiem, a wy będziecie Moim ludem” (Kpł 26,12)? Jego odpowiedź jest

⁵⁴ Por. Mühlen. 1975. „Die katholisch-charismatische Gemeinde-Erneuerung”, 808: *Die charismatische Grunderfahrung ist also sehr persönlich und zugleich sehr sozial.*

⁵⁵ Por. Mühlen. 1974. *Die Erneuerung des christlichen Glaubens*, 65; Dominik Tomczyk. 1984. „«Doświadczenie Ducha» a «chrzest Duchem» w odnowie charyzmatycznej”. *Collectanea Theologica* 54 (4): 57–58.

⁵⁶ Mühlen. 1994. *Nowe życie z Bogiem*, 10.

⁵⁷ Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 156.

⁵⁸ Por. Mühlen. 1994. *Nowe życie z Bogiem*, 16.

⁵⁹ Por. Heribert Mühlen. 1979. „Von Anfangserfahrung zum Alltag des Glaubens”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 5: 38.

jednoznaczna: tylko wtedy, gdy człowiek nawróci się do Boga i będzie w coraz to głębszej zależności od Niego!

Dla niemieckiego dogmatyka „odnowa Ducha” jako „doświadczenie Ducha” jest nie tylko doświadczeniem pneumatologicznym, ale również doświadczeniem chrystologicznym. „Doświadczenie Ducha” prowadzi bowiem wierzącego do osobistego spotkania z Chrystusem, o czym pisał św. Paweł: „Jeśli więc swoimi ustami wyznasz, że Panem jest Jezus, i uwierzysz w swoim sercu, że Bóg wskrzesił Go z martwych, będziesz zbawiony” (Rz 10,9). Uznanie Chrystusa za Pana i wyznanie Go na zewnątrz wobec innych ludzi stanowi istotę podstawowego działania Ducha Świętego. „Doświadczenie Ducha” możemy zatem postrzegać jako proces, w którym ludzie są dostrzegalnie dotykani i pochwyceni przez Ducha Bożego w ich sercach i umysłach, dzięki czemu osobiście spotykają Chrystusa⁶⁰. „Doświadczenie Ducha”, który został posłany jako Paraklet – Pocieszyciel, Orędownik (zob. J 14,26; 15,26; 16,7.13-14), wzbudza w wierzących pewność, że Jezus zmartwychwstał, żyje i działa w całym Kościele i w każdym wierzącym z osobna. Jest to zatem wewnętrzna znajomość Jego rzeczywistej obecności „tu i teraz”, do której prowadzi Duch Boży każdego wierzącego.

Dla Heriberta Mühlena „być w Duchu” oznacza równocześnie „być w Chrystusie” i odwrotnie: gdy „jesteśmy w Chrystusie”, jesteśmy jednocześnie „w Duchu” (por. Rz 8,9). „Być w Chrystusie” otwiera nas na historyczne, a zarazem teraźniejsze doświadczenie „być w Duchu”, ponieważ „w Duchu” objawia się Chrystus i tylko w Nim może zostać On doświadczony. Sam Chrystus został nazwany przez Pawła *pneuma dzōpoioun* – „duchem ożywiającym” (1 Kor 15,45). „Być w Duchu” – to Chrystus jako Pan – Kyrios obecny w Duchu. Podobnie bowiem jak Duch w nas mieszka (zob. Rz 8,9), tak i Chrystus w nas jest, przebywa (zob. Rz 8,10). Życie według Ducha jest jednocześnie życiem według Chrystusa jako postępowanie w Duchu (zob. Rz 8,4-5) i postępowanie w Chrystusie (zob. Kol 1,10)⁶¹. „Doświadczenie Ducha samo w sobie jest doświadczeniem Jezusa!”⁶².

To współdziałanie Chrystusa i Ducha zostało szczególnie uwypuklone przez Pawła Apostoła w Liście do Rzymian. Cały rozdział ósmy pokazuje, że „doświadczenie Ducha” jest zawsze „doświadczeniem Chrystusa”. Co więcej, w każdym doświadczeniu chrześcijańskim uchwytany jest Duch i każde „doświadczenie Ducha” jest dowodem życia „w Chrystusie” (zob. Rz 8,1) jako doświadczenie Du-

⁶⁰ Por. Mühlen. 1979. „Von Anfangserfahrung zum Alltag des Glaubens”, 38.

⁶¹ Por. Mühlen. 1974. *Die Erneuerung des christlichen Glaubens*, 70–79, 85–90, 92–99; Schmithals. 1974. *Geisterfahrung als Christuserfahrung*, 101–117.

⁶² Mühlen. 1974. *Soziale Geisterfahrung als Antwort auf eine einseitige Gotteslehre*, 268.

cha Chrystusa (zob. Rz 8,9). Ponadto to Duch Święty sprawia w chrześcijaństwie doświadczenie synostwa Bożego (zob. Rz 8,15-16)⁶³.

Jako teolog Heribert Mühlen postrzega określenie „chrzest Duchem Świętym”, czy też „chrzest w Duchu Świętym”, jako pewnego rodzaju „niebezpieczną dwuznaczność”⁶⁴. Jego zdaniem winniśmy używać innego określenia, które w samej nazwie nie sugeruje jakiegoś „drugiego” chrztu. I dlatego proponuje on termin „odnowa Ducha”. Odzwierciedla on niemal w pełni całą rzeczywistość obecności i działania Ducha Bożego w Kościele. Zawiera ono trzy podstawowe elementy, ściśle ze sobą powiązane⁶⁵:

1. wewnętrzne nawrócenie i osobista decyzja wiary;
2. świadome przyjęcie odnowionej łaski Boga, danej uprzednio w sakramentach inicjacji chrześcijańskiej (chrzest, bierzmowanie);
3. otwartość na „napęlenie” bądź „wypełnienie” Duchem Świętym i Jego darami.

Tym samym w teologicznej myśli Mühlena „chrzest Duchem Świętym” – rozumiany jako „odnowa Ducha” – postrzegany jest jako reaktywowanie sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, jako pierwotnej aktywności Ducha Świętego. I dlatego „doświadczenie Ducha” jest niczym innym jak właśnie „odnową Ducha” w jej chrystologiczno-trynitarnym wymiarze⁶⁶.

Jego zdaniem „chrzest Duchem Świętym” należy rozpatrywać w ścisłej relacji do sakramentu chrztu i bierzmowania. Charyzmatyczno-misyjne doświadczenie pierwotnego Kościoła, które opisuje Łukasz w Dziejach Apostolskich (zob. Dz 8,14-17), jest „odnową Ducha”, które zawiera pięć kluczowych elementów⁶⁷:

⁶³ Por. Grzegorz Rafiński. 2000. Pawłowe doświadczenie Boga objawiającego się w Chrystusie. W *Słowo Twoje jest Prawdą: księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Stanisława Mędali CM w 65. rocznicę urodzin*. Red. Waldemar Chrostowski, 285–286. Warszawa: Vocatio; Joseph A. Fitzmyer. 1993. *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Bible, 33). New York: Doubleday, 479–538.

⁶⁴ Por. Léon J. Suenens. 1979. *Gemeinschaft im Geist. Charismatische Erneuerung und ökumenische Bewegung. Theologische und pastorale Richtlinien*. Salzburg: Müller, 68: *gefährliche Ambiguität*. Simon Tugwell, jeden z teologów ruchu charyzmatycznego, posuwa się nawet do stwierdzenia, że określenie „chrzest w Duchu Świętym” jest terminem, który w ostatecznej analizie jest nie do przyjęcia ze względu na: 1) brak podstawy egzegetycznej; 2) nieporozumienia teologicznego, jakie wywołuje; 3) ryzyko duszpasterskie. Por. Simon Tugwell. 1971. „Group Prayer and Contemplation”. *New Blackfriars* 52: 137–138.

⁶⁵ Por. Heribert Mühlen. 1980. „Geist-Erfahrung und Ökumene. Zum Verhältnis zwischen «charismatischer Erneuerung» und Gemeinde-Erneuerung”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 7: 27. Edward D. O’Connor wyróżnia podobne trzy znamiona „chrztu Duchem Świętym”: 1) ma on cechę nowego początku, nowych narodzin, wejścia na nową drogę życia kierowanego i wspieranego przez Ducha Świętego; 2) zawsze powoduje przemianę moralną, zmianę sposobu myślenia i działania; 3) daje „poczucie pełni”. Por. O’Connor. 1984. *Ruch charyzmatyczny w Kościele katolickim*, 138.

⁶⁶ Por. Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 105.

⁶⁷ Por. Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 154–157; Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym II*, 83–86.

1. nawrócenie jako odnowa ludzkiego ducha (zob. Ef 4,22; Kol 3,9; Rz 12,2);
2. chrzest wodny dla odpuszczenia grzechów jako kąpiel odradzająca i odnawiająca w Duchu Świętym (zob. Tt 3,5);
3. „chrzest Duchem” (zob. Dz 1,5.8; 11,16; Lk 3,16 i par.) jako odnowione przyjęcie śmierci starego człowieka, by mógł narodzić się nowy człowiek – „nowe stworzenie” (zob. 2 Kor 3,17);
4. „prowadzenie przez Ducha Świętego” jako otwartość na pełnię Bożego działania (zob. Rz 8,14);
5. udział w „łamaniu chleba” jako dziękczynienie Bogu za zbawienie, wspólnotę i Kościół Jezusa Chrystusa.

2. „Odnowa Ducha” a sakrament chrztu

Od samego początku katolicycy teologowie ruchu charyzmatycznego łączyli „chrzest Duchem Świętym” z aktem sakramentalnego chrztu⁶⁸. Heribert Mühlen uważał podobnie i dlatego położył także na ten aspekt szczególny nacisk, podkreślając integracyjny charakter wzajemnej relacji obu terminów. Wyodrębnia on dwa podstawowe aspekty chrześcijańskiego chrztu: 1. upodobnienie do doświadczenia Jezusa w Jordanie oraz 2. włączenie w Kościół jako doświadczenie Pięćdziesiątnicy.

Zdaniem dogmatyka z Paderborn właściwe rozumienie sakramentu chrztu wydaje się być uzależnione od rozumienia „doświadczenia Ducha”, jakie posiadał sam Jezus. Chrzest Jezusa możemy rozumieć „jako pierwowzór swego własnego «wprowadzenia» w wiarę i świadectwo”⁶⁹. Dlatego też chrzest Jezusa w Jordanie jest kluczem do odkrycia pełni rzeczywistości tego podstawowego sakramentu⁷⁰. Każdy ochrzczony upodabnia się do Chrystusa, ponieważ bierze

⁶⁸ Zob. dyskusję na ten temat: Norbert Baumert. 2001. „Geisttaufe” in der Bibel? Antwort auf T.G. Montague. W Baumert. 2001. *Charisma – Taufe – Geisttaufe*. T. 2, 97–140; Norbert Baumert. 2001. „Geisttaufe” bei den Kirchenvätern? Antwort auf Kilian McDonnell: „Frühe nachbiblische Belege”. W Baumert. 2001. *Charisma – Taufe – Geisttaufe*. T. 2, 141–252; Norbert Baumert. 2001. Gespräch mit einigen Autoren. W Baumert. 2001. *Charisma – Taufe – Geisttaufe*. T. 2, 307–361; Francis A. Sullivan. 1974. „Baptism in the Holy Spirit. A Catholic Interpretation of the Pentecostal Experience”. *Gregorianum* 55 (1): 52–53; Francis A. Sullivan. 1986. *Charyzmaty i odnowa charyzmatyczna. Studium biblijne i teologiczne*. Tłum. Teresa M. Micewicz. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, 59–61; Henry I. Lederle. 1988. *Treasures Old and New Interpretations of „Spirit-Baptism” in the Charismatic Renewal Movement*. Peabody: Hendrickson, 104–143.

⁶⁹ Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 105.

⁷⁰ Inaczej Rudolf Bultmann, dla którego związek pomiędzy chrztem a otrzymaniem Ducha jest drugorzędny. Jego zdaniem chrzest był obrzędem wtajemniczenia, a jego znaczenie powiązane jest z chrztem Jana Chrzciciela. Połączony z osobistą pokutą był on kąpielą oczyszczającą i wprowadzającą w nadchodzące królestwo Boże oraz zgromadzenie eschatologiczne wyznawców Jezusa

udział w Jego chrzcie „Duchem Świętym i mocą” (Dz 10,38). Chrześcijański chrzest to nie woda, ale owa Boża moc i dynamika, którą nazywamy Duchem Świętym⁷¹. Fakt „zanurzenia” w wodzie jest zewnętrznym wyrazem współuczestnictwa w śmierci Jezusa, gdy „wynurzenie» z wody jest zewnętrznym wyrazem współuczestnictwa w zmartwychwstaniu Jezusa (Kol 2,12) oraz początkiem spotkania z Nim⁷² i narodzinami do nowego życia.

Trzy przekazy Ewangelistów na temat chrztu Jezusa w Jordanie, jakie posiadamy (zob. Mk 1,9-11; Mt 3,11-17; Łk 3,21-22; zob. także J 1,32-33), podkreślają przede wszystkim jego społeczny charakter. Jezus otrzymuje chrzest wraz z innymi ludźmi, co uwypukla szczególnie Łukasz: „Kiedy cały lud przystępował do chrztu, Jezus także przyjął chrzest” (Łk 3,21). I dlatego „doświadczenie Ducha”, jakie stało się udziałem Jezusa, jest *par excellence* doświadczeniem „MY”, a nie tylko doświadczeniem „JA” Jezusa. Pierwszą główną cechą tego doświadczenia jest jego wspólnotowy wymiar⁷³.

Drugim charakterystycznym elementem Jezusowego chrztu jest fakt „widzenia” i „słyszenia”: „ujrzał rozdzielające się niebiosa oraz Ducha, który zstąpił na Niego jakby gołębicą. Rozległ się również głos z nieba: Ty jesteś moim umiłowanym Synem, w Tobie mam upodobanie” (Mk 1,10-11).

Oba te fakty wydają się wskazywać na „zaczynające się od zmysłów doświadczenie obecności Boga”⁷⁴. Ponadto teksty Ewangelii zwracają uwagę, że mamy tutaj do czynienia z właściwym tylko Jezusowi stosunkiem do Boga. Oto Bóg dla Niego jest „Abba” – „Ojciec”, „Tata”. Relacja, jaką tutaj spotykamy, jest relacją typu: „Syn Umiłowany” – „Ojciec”. Tym samym chrzest Jezusa ma dwa aspekty: pierwszy to „doświadczenie Ducha”, a drugi to doświadczenie Bożego synostwa.

Przekładając te założenia na wierzących, Heribert Mühlen twierdzi, że każdy chrześcijanin ochrzczony „w imię Jezusa” (Dz 2,38; 8,16; 19,5) ma prawo do uczestniczenia w Chrystusowym chrzcie nad wodami Jordanu, to znaczy, że może i powinien partycypować w Jego „doświadczeniu Ducha”. Natomiast doświadczenie synostwa pozostaje tylko i wyłącznie doświadczeniem własnym Jezusa, którym On nie dzieli się z nikim⁷⁵. Dopiero w Duchu Świętym każdy chrześcijanin staje się przybrany dzieckiem Boga. Paweł mówi o tym tak: „otrzymaliście Ducha usynowienia (*pneuma hiothesias*), w którym wołamy: Abba, Ojczy!” (Rz 8,15).

Chrystusa. Por. Rudolf Bultmann. 1980⁸. *Theologie des Neuen Testament* (Uni-Taschenbücher, 630). Tübingen: J.C.B. Mohr, 41–42, 138.

⁷¹ Por. Mühlen. 1997. *Odnova w Duchu Świętym I*, 106–107.

⁷² Mühlen. 1994. *Nowe życie z Bogiem*, 169.

⁷³ Por. Mühlen. 1974. *Die Erneuerung des christlichen Glaubens*, 70–79.

⁷⁴ Por. Mühlen. 1997. *Odnova w Duchu Świętym I*, 111.

⁷⁵ Por. Mühlen. 1974. *Die Erneuerung des christlichen Glaubens*, 163.

Zdaniem Mühlena upodobnienie do Jezusa poprzez udział w Jego „doświadczeniu Ducha” jest tym samym włączeniem każdego chrześcijanina w Kościół rozumiany jako Jego jedno mistyczne Ciało. Jest to wejście w Jego misteryjną obecność „tu i teraz”. Kościół został zapoczątkowany w Jezusowym charyzmatycznym „doświadczeniu Ducha”. „Kościół żyje z tego, że Chrystus swoje własne doświadczenie Ducha uczynił publicznym i że chrześcijanie jak gdyby je kolejno poprzez świadectwo «dziedziczają»”⁷⁶.

Kościół Jezusa stał się tym samym kontynuacją Jego jedyne w swoim rodzaju doświadczenia Boga jako „Abba” i jako Ducha, co bardzo mocno wybrzmiewa w relacji Łukasza opisującej dzień Zesłania Ducha Świętego (zob. Dz 2,1-4).

Słusznie zauważa Mühlen, że trudno jest mówić o Kościele bez mówienia o tajemnicy obecności i działania w nim Bożego Ducha. To Duch Święty jest Osobą, którą należy doświadczać zarówno indywidualnie (*vide* chrzest Jezusa), jak i wspólnotowo (*vide* „chrzest” Kościoła podczas Pięćdziesiątnicy). W tym kontekście „odnowa Ducha” rozumiana jako „doświadczenie Ducha” ma charakter chryzologiczny i eklezjologiczny. Centrum tego doświadczenia jest pełne przekonania, mocy i wiary wołanie w Duchu: „Jezus jest Panem!” (1 Kor 12,3), które dokonuje się zawsze – w opinii Mühlena – w ramach Kościoła⁷⁷. „Chrzest Duchem Świętym” rozumiany przez Mühlena jako „doświadczenie Ducha” jest zatem podstawą życia Kościoła, uwzględniając całą jego historię, „wczoraj i dziś”⁷⁸.

Chrzest – jako podstawowy sakrament – jest udziałem w „doświadczeniu Ducha” Jezusa i pierwotnego Kościoła w całym wymiarze. Odnowa tego sakramentu w opinii niemieckiego teologa jest niczym innym jak świadomym zaangażowaniem się chrześcijanina w te dwa zbawcze wydarzenia o charakterze chryzologiczno-eklezjologicznym⁷⁹. Duch Święty prowadzi całą wspólnotę Kościoła i wszystkich wierzących do Chrystusa jako Pana Kościoła. „Odnowienie chrztu” nie jest powtórny chrztem, ale „osobistym przyjęciem przymierza chrztu, które zostało zawarte przez Boga raz na zawsze i przypieczętowane – jest jakby «nadrobieniem» przymierza chrzcielnego”⁸⁰.

Chrzest staje się więc fundamentem pewnej wspólnej „duchowości dla wszystkich”. „Nie istnieje dwoistość chrztu; chrzest wodą i chrzest w Duchu

⁷⁶ Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 112.

⁷⁷ Por. Mühlen. 1974. *Die Erneuerung des christlichen Glaubens*, 174–175.

⁷⁸ Por. Edward Schillebeeckx. 1985. *The Church with a Human Face. A New and Expanded Theology of Ministry*. New York: Crossroad, s. 35: *ecclesiology had its source in the baptism in the Spirit, the foundation of all church life*.

⁷⁹ Mühlen pisze wprost: „Poprzez praktykę chrztu niemowląt zaprzepaszczone zostało świadome doświadczenie obrzędów chrzcielnych”. Mühlen. 1994. *Nowe życie z Bogiem*, 170.

⁸⁰ Mühlen. 1994. *Nowe życie z Bogiem*, 168.

Świętym to jeden chrzest⁸¹. Nie dzieli on chrześcijan na tych, którzy obdarowani są „doświadczeniem Ducha”, i tych, którzy Jego w ogóle nie doświadczają. Przeciwnie, na mocy chrztu każdy chrześcijanin może i powinien doświadczyć mocy i teraźniejszości działania Ducha Świętego. „Szczegółność” tego doświadczenia leży więc w rodzaju i sposobie, w którym dzieje się i wyraża „doświadczenie Ducha”⁸². Natomiast fakt, iż to doświadczenie na mocy sakramentu chrztu staje się powszechnym, tzn. może stać się udziałem każdego ochrzczonego bez względu na wyznawaną przez niego denominację kościelną, stanowi o jego eklezjalnym charakterze⁸³.

3. „Odnowa Ducha” a sakrament bierzmowania

Dogmatyka katolicka bardzo ściśle łączy sakrament bierzmowania z Duchem Świętym. Dlatego Heribert Mühlen uwypukla pneumatologiczny aspekt tego sakramentu. Zauważa on pewną analogię: skoro chrzest upodabnia nas do Chrystusa poprzez udział w Jego paschalnym misterium, to tym bardziej bierzmowanie daje nam szczególne prawo do udziału w Jego posłaniu Ducha Świętego. „Pneumatologiczna i pentekostalna symbolika bierzmowania jest zarazem symboliką chrystologiczną i paschalną”⁸⁴. Zesłanie Ducha jest bowiem dalszą kontynuacją zbawczego dzieła Jezusa z Nazaretu. Bierzmowanie jest rozumiane w tym wypadku jako kontynuacja wydarzenia Pięćdziesiątnicy w dziejach ludzkości i Kościoła, przy czym sama Pięćdziesiątnica jest niemal tym samym dla Kościoła, co chrzest w Jordanie dla Jezusa⁸⁵. Chrzest Kościoła Duchem Świętym staje się jego podstawowym charyzmatycznym doświadczeniem (zob. Dz 1,5-8; 2,1-4; 1 Kor 2,10-12; 2 Kor 4,6; 13,5). Gdy sam chrzest stanowi doświadczenie *ad intra*,

⁸¹ Léon J. Suenens. 1988. *Nowe Zesłanie Ducha Świętego?*. Poznań: W Drodze, 81.

⁸² Por. Mühlen. 1977. „Leitlinien der Gemeindeerneuerung”, 5; Heribert Mühlen. 1981. „Das Verhältnis zwischen der charismatischen Gemeinde-Erneuerung und ähnlichen geistlichen Aufbrüchen”, *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 10: 55–56; Tomczyk. 1986. „Heriberta Mühlens teologia ruchu charyzmatycznego”, 23–24.

⁸³ Por. Mühlen. 1980. „Geist-Erfahrung und Ökumene”, 27–32.

⁸⁴ Marek Pyc. 2004. „Teologalny wymiar sakramentu bierzmowania”. *Poznańskie Studia Teologiczne* 16: 178.

⁸⁵ Gdy Mühlen łączy chrzest ściśle z udziałem w doświadczeniu Ducha Jezusa w rzece Jordan, a bierzmowanie z Pięćdziesiątnicą, to Yves Congar postrzega chrzest jako „chrzest Duchem Świętym”, który „przynosi odrodzenie, włącza w życie Chrystusa, w Jego Ciało”, w tajemnicę Jego paschy, a bierzmowanie jako dający udział w mesjańskim namaszczeniu Chrystusa. Zdaniem francuskiego teologa chodzi o „jeden proces, rozpoczęty przez chrzest wodą” (257). Czy zatem możemy traktować chrzest i bierzmowanie jako dwa stopnie jednego sakramentu, podobnie jak diakonat, prezbiterat i sakra biskupia są trzema stopniami sakramentu kapłaństwa? To wciąż otwarty problem teologiczny. Por. Yves M.-J. Congar. 1996. *Wierzę w Ducha Świętego. Rzeka życia płynie na Wschodzie i na Zachodzie (Ap 22,1)*. T. 3 (Parakletos. Seria pneumatologiczna, I/3). Tłum. Lucyna Rutowska. Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów, 256–259.

to znaczy dotyczy tylko mojej osoby, mnie samego, to bierzmowanie staje się sakramentem *ad extra*, czyli w pierwszym rzędzie ukierunkowany jest na drugiego człowieka. Chodzi o to, że chrzest ukierunkowuje ochrzczonego ku Bogu, przez co otrzymuje on usprawiedliwienie z łaski, gdy bierzmowanie rozumiane jest jako składanie świadectwa swej wiary wobec innych. Tym samym z jednej strony chrzest przynosi Boży plan zbawienia, z drugiej bierzmowanie zakłada Boży plan misyjny. Przymierze Boga z człowiekiem ma zatem podwójny wymiar: indywidualny i wspólnotowy⁸⁶.

Wszystkie doktrynalne i liturgiczne teksty Kościoła katolickiego odnoszą sakrament bierzmowania bardzo wyraźnie do doświadczenia pierwotnego Kościoła, jakie stało się jego udziałem w dzień Pięćdziesiątnicy⁸⁷. I dlatego – zdaniem naszego teologa – akt bierzmowania może być określony jako „sakramentalny chrzest Duchem” bądź „sakrament charyzmatyczny”⁸⁸. Nie oznacza to jednak, że Duch Święty działa tylko i wyłącznie w tym sakramencie. On działa zarówno w chrzcie, jak i w bierzmowaniu⁸⁹. Chodzi przede wszystkim o podkreślenie faktu, że podczas bierzmowania Duch Święty uzdalnia osobę bierzmoaną do składania świadectwa o Jezusie jako Panu. Zdaniem Mühlena sakrament bierzmowania pozostaje „propozycją, która w każdym przypadku musi być przyjmowana ciągle na nowo”. To odnawianie „sakramentu bierzmowania należy do jego wewnętrznej dynamiki. Dlatego odnowienie ducha jest zawsze dla katolika zarazem odnowieniem bierzmowania”⁹⁰. Nie chodzi jednak o ponowne przyjęcie już raz udzielonego sakramentu, a więc o nowy sakrament, lecz o doświadczenie Ducha wspólnie modlących się chrześcijan w ramach wypełniania kapłaństwa powszechnego. Dzięki temu normatywne początkowe doświadczenie Kościoła może uzyskać historycznie nową postać⁹¹.

Teolog z Paderborn uważa, że jakakolwiek izolacja „doświadczenia Ducha” od sakramentu chrztu i bierzmowania byłaby wypaczeniem jego istoty. Nie można zastrzec tego doświadczenia albo dla samego chrztu, albo dla samego bierzmowania. Otwierając się na działanie Bożego Ducha, otwieramy się równocześnie na to wszystko, co już otrzymaliśmy w tych dwóch sakramentach. Cała ich

⁸⁶ Por. Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 157–162; Mühlen. 1974. *Die Erneuerung des christlichen Glaubens*, 224–233.

⁸⁷ Por. Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 157.

⁸⁸ Mühlen. 1975. „Die katholisch-charismatische Gemeinde-Erneuerung”, 806–807; Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 105, 159.

⁸⁹ Por. Pierre-Thomas Camelot. 1992. „Bierzmowanie a wylanie Ducha”. Tłum. Lucjan Balter, *Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny* 12 (2): 88; „nie ma jednego wylania Ducha, odnawiającego łaskę chrztu, oraz drugiego czy innego, który odnawiałby łaskę bierzmowania. Ten sam, jeden i jedyny Duch działa w chrzcie, a potem w bierzmowaniu”.

⁹⁰ Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 159.

⁹¹ Por. Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 160–161.

„charyzmatyczna” rzeczywistość zostaje w ten sposób wewnętrznie przyjęta i reaktywowana świadomie oraz osobiście. Bierzmowanie jako sakramentalny znak musi i powinien stać się znakiem „charyzmatycznym” w procesie gruntownego, osobistego zwrócenia się wierzącego chrześcijanina do Boga w „charyzmatycznym” chrzcie w Duchu Świętym⁹².

W tym kontekście Heribert Mühlen rozumie „chrzest Duchem Świętym” jako „uaktywnienie” sakramentu bierzmowania w sensie uświadomienia obdarzenia Duchem Świętym przez przyjmującego go, które już dokonało się w bierzmowaniu na poziomie indywidualnego doświadczenia. Poprzez „reaktualizację” (*Reaktualisierung*) otrzymanego uprzednio sakramentu bierzmowania chrześcijanin otwiera się na wszystkie dary Ducha Świętego. Dla niemieckiego teologa jest to oferta Boga, która wejdzie w życie w takim zakresie, w jakim przyjmujący ją uczyni osobistą⁹³.

Zestawiając ze sobą Kościół i charyzmatyczne doświadczenie „odnowy Ducha” rozumianej jako „doświadczenia Ducha”, H. Mühlen zwraca uwagę na bardzo ważny kierunek całego ruchu charyzmatycznego, który dotyczy nie tylko Kościoła katolickiego, ale wszystkich Kościołów tradycyjnych oraz nowych chrześcijańskich wspólnot ewangelikalnych. „Dynamika odnowy charyzmatycznej zmierza ku charyzmatycznie odnowionemu Kościołowi (nie ku nowemu Kościołowi charyzmatycznemu)”⁹⁴. Tym samym „doświadczenie Ducha” – jako wspólne dobro wszystkich chrześcijan – służyć powinno odkrywaniu na nowo

⁹² Por. Mühlen. 1974. *Die Erneuerung des christlichen Glaubens*, 232.

⁹³ „Reaktualizację” należy rozumieć jako podmiotowe doświadczenie obecności Ducha Świętego w życiu chrześcijanina. Mühlen nawiązuje tutaj do teologii aktualizacji Augustyna z Hippo. Zdaniem tego Ojca Kościoła Duch Święty zamieszkuje wprawdzie w ochrzczonych niemowlętach, ale one nie znają i nie doświadczają jeszcze Jego żywej obecności. W oparciu o późniejszą wiedzę i doświadczenie dokonuje się aktualizacja obecności Ducha w chrześcijaninie. Tym samym niektórzy posiadają i znają Ducha Świętego, gdy inni znają Go, ale jeszcze Go nie posiadają. Por. Mühlen. 1975. „Die katholisch-charismatische Gemeinde-Erneuerung”, 806; Camelot. 1992. „Bierzmowanie a wylanie Ducha”, 88; „Bierzmowanie jako sakrament, który dopełnia, udoskonala i «konfirmuje» chrzest (por. Dz 8,15-17; 19,5), stanowi nowe «wylanie» Ducha, który został już dany w chrzcie, a to dla wzrostu otrzymanego już wówczas życia Bożego, którego kresem jest pełna dojrzałość w Chrystusie (por. Ef 4,13)”; McDonnell, Montague. 1997. *Inicjacja chrześcijańska a chrzest w Duchu Świętym*, 126–127. Odnotujemy w tym miejscu, że Peter Hocken, brytyjski duchowny, jeden z teologów i historyków ruchu charyzmatycznego w Kościele katolickim, uważa, że „chrzest Duchem Świętym” jest czymś więcej niż tylko aktualizacją sakramentu chrztu, ponieważ takie ujęcie nie „daje pierwszorzędne miejsca Słowu Bożemu i wierze”. Dla Hockena łaska „chrztu Duchem Świętym” jest czymś więcej niż tylko aktualizacją łask obiektywnie przekazanych ochrzczoneму w sakramencie chrztu. I dlatego uważa, że jakakolwiek katolicka próba zharmozowania „chrztu Duchem Świętym” z katolickim nauczaniem o sakramentach chrztu i bierzmowania „jest przedsięwzięciem chybnym”. Hocken. 1974. „Catholic Pentecostalism. Some Key Questions I”, 140: *any Catholic attempt to formulate a doctrine of “spirit-baptism” that can be harmonized with Catholic teaching on the sacraments of baptism and confirmation is a misguided enterprise.*

⁹⁴ Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 206–207. Por. Eugen Mederlet, Kilian McDonnell. 1974. *Charismatische Erneuerung der katholischen Kirche* (Charismatische Kirche, 1). Schloss Craheim: Oekumenischer Schriftendienst Schloss Craheim, 26: *Die Bewegung wächst, weil ihr Ziel unbescheiden ist. Das Ziel ist nicht, die Bewegung in die Kirche hinein zu bringen, wo*

własnej tożsamości i duchowych tradycji swojej denominacji. A to dzieje się tylko wówczas, gdy chrześcijanie poddadzą się Jezusowi w mocy Ducha Świętego w sposób osobisty i bezwarunkowy⁹⁵. Tylko wtedy, gdy katolik stanie się bardziej katolikiem, luteranin – luteraninem, baptysta – baptystą, anglikanin – anglikaninem, zielonoświątkowiec – zielonoświątkowcem, może dojść do duchowego pojednania na podstawie wspólnego wszystkim powszechnego doświadczenia Ducha Świętego⁹⁶. A skoro „w żadnym z rozdzielonych obecnie Kościołów nie są żywe wszystkie charyzmaty Jezusa”, to żaden z nich „nie może zwyczajnie rezygnować ze swego duchowego dziedzictwa. Każdy Kościół powinien w przyszłą zjednoczoną wspólnotę chrześcijańską wnieść swoje własne, specyficzne doświadczenie Ducha”⁹⁷.

I dlatego „chrzest Duchem Świętym” posiada wyraźnie charakter transkonfesyjny i – podobnie jak ruch pentekostalny i charyzmatyczny – jest *sui generis* przedpolem współczesnego ekumenizmu⁹⁸. „Chrzest Duchem Świętym” zanurza nas „w Bożą moc – po to, aby świadczyć, aby wyzbyć się samych siebie i ofiarować siebie innym”⁹⁹.

Podsumowanie

„Duch Święty jest mocą i dynamiką Boga, obecną pośród ludzi”¹⁰⁰. Nawiązanie doświadczenia, jakie płynie z „chrztu Duchem Świętym” w rozumieniu teologii pentekostalnej, do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej: chrztu i bierzmowania, wydaje się naturalne z punktu widzenia nauki Kościoła katolickiego. Wielu katolickich teologów czyniło to *a priori*, nie dokonując przy tym pogłębionej refleksji teologicznej. Dopiero Heribert Mühlen, jako dogmatyk, pneumatolog, dokonał swoistej, oryginalnej i nowej interpretacji określenia „chrzest Duchem Świętym” w ramach pełnej integracji tego określenia z sakramentem chrztu i bierzmowania.

Nie mówi on o „chrzcie Duchem”, ale o „odnowie Ducha” jako reaktywaniu rzeczywistości obu wymienionych powyżej sakramentów. Oryginalność

ihr eine gutartige Duldsamkeit gewährt wird, das Ziel ist vielmehr eine charismatisch erneuerte Kirche, die eine spezielle charismatische Bewegung nicht mehr braucht.

⁹⁵ Por. Mühlen. 1980. „Geist-Erfahrung und Ökumene”, 31.

⁹⁶ Por. Tomczyk. 1986. „Heriberta Mühlens teologia ruchu charyzmatycznego”, 25.

⁹⁷ Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 140.

⁹⁸ Por. Mühlen, Kopp. 1977. *Ist Gott unter uns oder nicht?*, 64; Mühlen. 1977. „Leitlinien der Gemeindeerneuerung”, 6; Heribert Mühlen. 1983. „Gemeinde-Erneuerung und überkonfessioneller «charismatischer Aufbruch»”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 15: 20–29.

⁹⁹ Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 107.

¹⁰⁰ Mühlen. 1997. *Odnowa w Duchu Świętym I*, 133.

koncepcji Mühlena polega na połączeniu aspektu chrystologicznego i pneumatologicznego. Indywidualne „doświadczenie Ducha” Jezusa staje się udziałem chrześcijanina w sakramencie chrztu, zaś wspólnotowy „chrzest” Duchem Świętym Kościoła – w sakramencie bierzmowania. Można założyć, że oba sakramenty odpowiadają łącznie „odnowie Ducha” chrześcijanina – katolika, które rozumiane jest jako osobiste „doświadczenie Ducha”.

Na koniec podkreślmy najważniejsze tezy Heriberta Mühlena dotyczące omawianego zagadnienia:

1. „Chrzest Duchem Świętym” jest „odnową Ducha” rozumianą jako „doświadczenie Ducha”.
2. Jest ono normatywnym, pierwotnym i egalitarnym doświadczeniem całej wspólnoty chrześcijańskiej.
3. Jest kontynuacją napełnienia Duchem Świętym w dniu Pięćdziesiątnicy (zob. Dz 2,1-4).
4. Stanowi źródło i moc rozwoju całego Kościoła oraz świadczenia o Jezusie Chrystusie przez wszystkich chrześcijan.
5. „Chrzest Duchem Świętym” dokonuje się w ramach relacji Bóg – ja oraz Bóg – ja – drugi człowiek.
6. Nie jest doświadczeniem statycznym, ale aktywnym, nie jest doświadczeniem jednorazowym, ale wielokrotnym, trwającym całe chrześcijańskie życie.
7. Nie jest wynikiem religijnych praktyk ani osobistej pobożności, ale jest darem od Boga.
8. „Doświadczenie Ducha” nawiązuje do chrztu Jezusa w Jordanie i jest pierwowzorem wprowadzenia w wiarę i dawania świadectwa o Jezusie jako Mesjaszu i osobistym Zbawicielu.
9. Duch Święty jest Osobą, którą należy doświadczać zarówno indywidualnie (*ad intra*), jak i wspólnotowo (*ad extra*).
10. „Chrzest Kościoła” Duchem Świętym staje się podstawowym charyzmatycznym doświadczeniem każdego ochrzczonego bez względu na wyznawaną denominację (aspekt ekumeniczny).
11. „Doświadczenie Ducha” określane jako „chrzest Duchem Świętym” jest „reaktualizacją” sakramentu chrztu i bierzmowania w takim zakresie, w jakim przyjmujący uczyni je osobistym.

References

- Banawiratma Johannes B. 1981. *Der Heilige Geist in der Theologie von Heribert Mühlen. Versuch einer Darstellung und Würdigung* (Europäische Hochschulschriften. Theologie, 159). Frankfurt – Bern: Peter Lang.
- Barret Charles K. 1966. *Holy Spirit and the Gospel Tradition*. London: SPCK Publishing.
- Baumert Norbert. 2001. *Charisma – Taufe – Geisttaufe*. T. 2: *Normativität und persönliche Berufung*. Würzburg: Echter.
- Baumert Norbert. 1978. „Die Gnadengaben in der Kirche. Ihre Bedeutung für das Leben des Einzelnen und der Gemeinde”. *Geist und Leben* 51: 245–260.
- Baumert Norbert. 2001. „Geisttaufe” bei den Kirchenvätern? Antwort auf Kilian McDonnell: „Frühe nachbiblische Belege”. W Norbert Baumert. 2001. *Charisma – Taufe – Geisttaufe*. T. 2: *Normativität und persönliche Berufung*. Würzburg: Echter. 141–252.
- Baumert Norbert. 2001. „Geisttaufe” in der Bibel? Antwort auf G.T. Montague. W Norbert Baumert. 2001. *Charisma – Taufe – Geisttaufe*. T. 2: *Normativität und persönliche Berufung*. Würzburg: Echter, 97–140.
- Baumert Norbert. 2001. Gespräch mit einigen Autoren. W Norbert Baumert. 2001. *Charisma – Taufe – Geisttaufe*. T. 2: *Normativität und persönliche Berufung*. Würzburg: Echter, 307–361.
- Bultmann Rudolf. 1980⁸. *Theologie des Neuen Testament* (Uni-Taschenbücher, 630). Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Camelot Pierre-Thomas. 1992. „Bierzmowanie a wylanie Ducha”. Tłum. Lucjan Balter. *Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny* 12 (2): 81–91.
- Congar Yves M.-J. 1996. *Wierzę w Ducha Świętego. Rzeka życia płynie na Wschodzie i na Zachodzie* (Ap 22,1). T. 3 (Parakletos. Seria pneumatologiczna, 1/3). Tłum. Lucyna Rutowska. Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów.
- Czaja Andrzej. 1997. *Jedna Osoba w wielu osobach. Pneumatologiczna eklezjologia Heriberta Mühlena* (Opolska Biblioteka Teologiczna, 16). Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego.
- Czaja Andrzej. 1993. „Una Mystica Persona: zasadnicze elementy pneumatologicznej eklezjologii Heriberta Mühlena”. *Collectanea Theologica* 63 (4): 79–95.
- Del Colle Ralph. 2004. *Spirit Baptism. A Catholic Perspective*. W *Perspectives on Spirit Baptism. Five Views*. Red. Chad O. Brand, 47–94. Nashville: Broadmann & Holman Publishers.
- Der Geist macht lebendig* (Joh. 6,63). *Theologische und pastorale Grundlagen der Charismatischen Erneuerung in der Katholischen Kirche Deutschlands*. 2007⁵. Maihingen: Koordinierungsgruppe der Charismatischen Erneuerung in der Katholischen Kirche.
- Dictionary of Pentecostal and Charismatic Movements*. 1988. Red. Stanley M. Burgess, Gary B. McGee. Grand Rapids: Regency.
- Erfahrung und Theologie des Heiligen Geistes*. 1974. Red. Claus Heitmann, Heribert Mühlen. Hamburg – München: Agentur des Rauhen Hauses.

- Fitzmyer Joseph A. 1993. *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Bible, 33). New York: Doubleday.
- Guzowski Krzysztof. 2016. *Duch dialogujący. „To dialegomenon pneuma”*. *Zarys pneumatologii dialogalnej*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Guzowski Krzysztof. 2017. „Nadzwyczajność i nowość w ruchu odnowy charyzmatycznej. Co jest darem Ducha Świętego”. *Studia Teologii Dogmatycznej* 3: 32–48.
- Hocken Peter. 1974. „Catholic Pentecostalism. Some Key Questions I”. *The Heythrop Journal* 15 (2): 131–143.
- Horton Stanley M. 2004. Spirit Baptism: A Pentecostal Perspective. W *Perspectives on Spirit Baptism. Five Views*. Red. Chad O. Brand, 47–94. Nashville: Broadmann & Holman Publishers.
- Kasper Walter. 1976. Die Kirche als Sakrament des Geistes. W *Kirche – Ort des Geistes* (Kleine ökumenische Schriften, 8). Red. Walter Kasper, Gerhard Sauter, 13–55. Freiburg: Herder.
- Kehl Medard. 1979. Kirche – Sakrament des Geistes. W *Gegenwart des Geistes. Aspekte der Pneumatologie* (Quaestiones Disputatae, 85). Red. Walter Kasper, 155–180. Freiburg – Basel – Wien: Herder.
- Krust Christian. 1971. Geisttaufe. W *Die Pfingstkirchen. Selbstdarstellungen, Dokumente, Kommentare* (Die Kirchen der Welt, 7). Red. Walter J. Hollenweger, 174–182. Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk.
- Krzemiński Krzysztof. 2002. *Wspólnota w Duchu. Historiozbawcze posłannictwo Ducha Świętego według Heriberta Mühlena*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Lederle Henry I. 1988. *Treasures Old and New Interpretations of „Spirit-Baptism” in the Charismatic Renewal Movement*. Peabody: Hendrickson.
- Macchia Frank D. 2006. *Baptized in the Spirit. A global pentecostal Theology*. Grand Rapids: Zondervan.
- Macchia Frank D. 2006. The Kingdom and the Power. Spirit Baptism in Pentecostal and Ecumenical Perspective. W *The Work of the Spirit. Pneumatology and Pentecostalism*. Red. Michael Welker, 109–125. Grand Rapids – Cambridge: William B. Eerdmans.
- McDonnell Kilian, Montague George T. 1997. *Inicjacja chrześcijańska a chrzest w Duchu Świętym. Świadectwo z pierwszych ośmiu wieków*. Tłum. Maciej Górnicki, Wojciech Kustra. Kraków: Wydawnictwo M.
- Mederlet Eugen, Kilian McDonnell. 1974². *Charismatische Erneuerung der katholischen Kirche* (Charismatische Kirche, 1). Schloss Craheim: Oekumenischer Schriftendienst Schloss Craheim.
- Mühlen Heribert. 1981. „Das Verhältnis zwischen der charismatischen Gemeinde-Erneuerung und ähnlichen geistlichen Aufbrüchen”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 10: 53–58.
- Mühlen Heribert. 1980⁴. *Der Heilige Geist als Person. In der Trinität, bei der Inkarnation und im Gnadenbund: Ich – Du – Wir* (Münsterische Beiträge zur Theologie, 26). Münster: Aschendorff.
- Mühlen Heribert. 1974. *Die Erneuerung des christlichen Glaubens. Charisma – Geist – Befreiung*. München: Don Bosco.

- Mühlen Heribert. 1980. Die Geisterfahrung als Erneuerung der Kirche. W *Theologie des Geistes*. Red. Otto A. Dilschneider, 69–94. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Mohn.
- Mühlen Heribert. 1975. „Die katholisch-charismatische Gemeinde-Erneuerung”. *Stimmen der Zeit* 193 (12): 801–812.
- Mühlen Heribert. 1976. *Einübung in die christliche Grunderfahrung I. Lehre und Zuspruch* (Topos-Taschenbücher, 49). Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag.
- Mühlen Heribert. 1976. *Einübung in die christliche Grunderfahrung II. Gebet und Erwartung* (Topos-Taschenbücher, 49). Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag.
- Mühlen Heribert. 1971. *Entsakralisierung. Ein epochales Schlagwort in seiner Bedeutung für die Zukunft der christlichen Kirchen*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Mühlen Heribert. 1981. „Erneuerung der Kirche aus dem Geist Gottes. Zum gegenwärtigen charismatischen Aufbruch in der katholischen Kirche der Bundesrepublik Deutschland und zu seinen Auswirkungen im Leben der Gemeinden”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 10: 2–31.
- Mühlen Heribert. 1983. „Gemeinde-Erneuerung und überkonfessioneller «charismatischer Aufbruch»”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 15: 20–29.
- Mühlen Heribert. 1980. „Geist-Erfahrung und Ökumene. Zum Verhältnis zwischen «charismatischer Erneuerung» und Gemeinde-Erneuerung”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 7: 27–32.
- Mühlen Heribert. 1979. „Kommentar zur «Vorläufigen Ordnung» für die charismatische Gemeinde-Erneuerung in der katholischen Kirche im Bereich der deutschen Bischofskonferenz”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 6: 33–42.
- Mühlen Heribert. 1977. „Leitlinien der Gemeindeerneuerung”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 1: 2–7.
- Mühlen Heribert. 1974. *Morgen wird Einheit sein. Das kommende Konzil aller Christen: Ziel der getrennten Kirchen*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Mühlen Heribert. 1990. *Neu mit Gott. Einübung in christliches Leben und Zeugnis*. Freiburg: Herder.
- Mühlen Heribert. 1994. *Nowe życie z Bogiem. Wprowadzenie w życie i świadectwo chrześcijańskie*. Tłum. Jan M. Kania i in. Wrocław – Kraków: Kairos.
- Mühlen Heribert. 1981. „Neue Gestalt des Christen. Geschichtstheologische Überlegungen zu den neusten Dokumenten der charismatischen Gemeinde-Erneuerung”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 10: 46–52.
- Mühlen Heribert. 1997. *Odnova w Duchu Świątym. Wdrożenie w podstawowe doświadczenie chrześcijańskie I. Nauka i zachęta*. Tłum. Juliusz Zychowicz. Kraków: WAM.
- Mühlen Heribert. 1997. *Odnova w Duchu Świątym. Wdrożenie w podstawowe doświadczenie chrześcijańskie II. Modlitwa i oczekiwanie*. Tłum. Juliusz Zychowicz. Kraków: WAM.
- Mühlen Heribert. 1971. Pneumatologie am Beginn einer neuen Epoche. W *Im Horizont des Geistes. Antwort auf eine Krise*. Red. Claus Heitmann, Fidelis Schmelzer, 48–65. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

- Mühlen Heribert. 1974. Soziale Geisterfahrung als Antwort auf eine einseitige Gotteslehre. W *Erfahrung und Theologie des Heiligen Geistes*. Red. Claus Heitmann, Heribert Mühlen, 253–272. Hamburg – München: Agentur des Rauhen Hauses.
- Mühlen Heribert. 1968³. *Una Mystica Persona. Die Kirche als das Mysterium der heilsgeschichtlichen Identität des Heiligen Geistes in Christus und den Christen: Eine Person in vielen Personen*. München – Paderborn – Wien: Ferdinand Schöning.
- Mühlen Heribert. 1979. „Von Anfangserfahrung zum Alltag des Glaubens”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 5: 38–43.
- Mühlen Heribert. 1979. „Vorläufige Ordnung für die charismatische Gemeinde-Erneuerung in der katholischen Kirche im Bereich der Deutschen Bischofskonferenz”. *Erneuerung in Kirche und Gesellschaft* 6: 31–32.
- Mühlen Heribert, Kopp Otto. 1977. *Ist Gott unter uns oder nicht? Dialog über die charismatische Erneuerung in Kirche und Gesellschaft*. Paderborn: Verlag Erneuerung.
- O'Connor Edward D. 1984. *Ruch charyzmatyczny w Kościele katolickim*. Tłum. Felicja Żeromska. Warszawa: PAX.
- Pasek Zbigniew, Włoch Wojciech. 2006. Historia ruchu zielonoświątkowego i odnowy charyzmatycznej na ziemiach polskich. W Vinson Synan. 2006. *Historia ruchu zielonoświątkowego i odnowy charyzmatycznej. Stulecie Ducha Świętego 1901–2001* (Biblioteka Pentekostalna, 1). Tłum. Maciej Wilkosz. Kraków – Szczecin: Compassion, 487–511.
- Pawłowski Sławomir. 2014. Zielonoświątkowy ruch, ruch pentekostalny. W *Encyklopedia katolicka*. T. 20. Red. Edward Gigilewicz, 1388–1389. Lublin: TN KUL.
- Pyc Marek. 2004. „Teologalny wymiar sakramentu bierzmowania”. *Poznańskie Studia Teologiczne* 16: 171–190.
- Rafiński Grzegorz. 2000. Pawłowe doświadczenie Boga objawiającego się w Chrystusie. W *Słowo Twoje jest Prawdą: księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Stanisława Mędali CM w 65. rocznicę urodzin*. Red. Waldemar Chrostowski, 278–296. Warszawa: Vocatio.
- Schillebeeckx Edward. 1980. Erfahrung und Glaube. W *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*. T. 25. Red. Franz Böckle i in., 73–116. Freiburg – Basel – Wien: Herder.
- Schillebeeckx Edward. 1985. *The Church with a Human Face. A New and Expanded Theology of Ministry*. New York: Crossroad.
- Schweizer Eduard. 1959. πνεῦμα, πνευματικός. W *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. T. 6. Red. Gerhard Friedrich, 387–450. Stuttgart: Kohlhammer.
- Schmithals Walter. 1974. Geisterfahrung als Christuserfahrung. W *Erfahrung und Theologie des Heiligen Geistes*. Red. Claus Heitmann, Heribert Mühlen, 101–117. Hamburg – München: Agentur des Rauhen Hauses.
- Słownik grecko-polski*. 1960. Red. Zofia Abramowiczówna. T. 2. Warszawa: PWN.
- Stronstad Roger. 2012². *The Charismatic Theology of St. Luke. Trajectories from the Old Testament to Luke-Acts*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Suenens Léon J. 1979. *Gemeinschaft im Geist. Charismatische Erneuerung und ökumenische Bewegung. Theologische und pastorale Richtlinien*. Salzburg: Müller.

- Suenens Léon J. 1988. *Nowe Zesłanie Ducha Świętego?*. Poznań: W Drodze.
- Sullivan Francis A. 1974. „Baptism in the Holy Spirit. A Catholic Interpretation of the Pentecostal Experience”. *Gregorianum* 55 (1): 49–68.
- Sullivan Francis A. 1986. *Charyzmaty i odnowa charyzmatyczna. Studium biblijne i teologiczne*. Tłum. Teresa M. Micewicz. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej.
- Synan Vinson. 2006. *Historia ruchu zielonoświątkowego i odnowy charyzmatycznej. Stulecie Ducha Świętego 1901–2001* (Biblioteka Pentekostalna, 1). Tłum. Maciej Wilkosz. Kraków – Szczecin: Compassion.
- Teologiczne i duszpasterskie wskazówki dotyczące odnowy charyzmatycznej w Kościele katolickim. 1998. W *Przyjdź Duchu Święty. Podstawowe dokumenty dotyczące Odnowy w Duchu Świętym w Kościele katolickim (Dokumenty z Malines)*. Tłum. Wojciech Kustra, Artur Kowalski. Red. Léon J. Suenens, 11–84. Kraków: Wydawnictwo M.
- Tomczyk Dominik. 1986. „Czy nowa «epoka Ducha»?”. *Homo Dei* 60 (4): 255–260.
- Tomczyk Dominik. 1987. „Dar języków w ruchu charyzmatycznym. Aspekt filozoficzno-teologiczny”. *Ateneum Kapłańskie* 79 (1): 83–91.
- Tomczyk Dominik. 1984. „«Doświadczenie Ducha» a «chrzest Duchem» w odnowie charyzmatycznej”. *Collectanea Theologica* 54 (4): 51–67.
- Tomczyk Dominik. 2022. „Głosolalia Boga i człowieka. Aspekt lingwistyczny”. *Rocznik Teologiczny* 64 (3): 675–705.
- Tomczyk Dominik. 1986. „Heriberta Mühlena teologia ruchu charyzmatycznego”. *Collectanea Theologica* 56 (3): 19–33.
- Tomczyk Dominik. 2022. „«I zaczęli mówić innymi językami» (Dz 2,4). Głosolalia a ksenoglosja w Dziejach Apostolskich”. *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 30 (1): 7–33.
- Tomczyk Dominik. 1987. „«Modlitwa w Duchu». Fenomen głosolalii”. *Collectanea Theologica* 57 (4): 27–38.
- Tugwell Simon. 1971. „Group Prayer and Contemplation”. *New Blackfriars* 52: 132–138.
- Wimber John, Springer Kevin. 1992. *Power Evangelism. Revised and Expanded with Study Questions*. San Francisco: Harper.